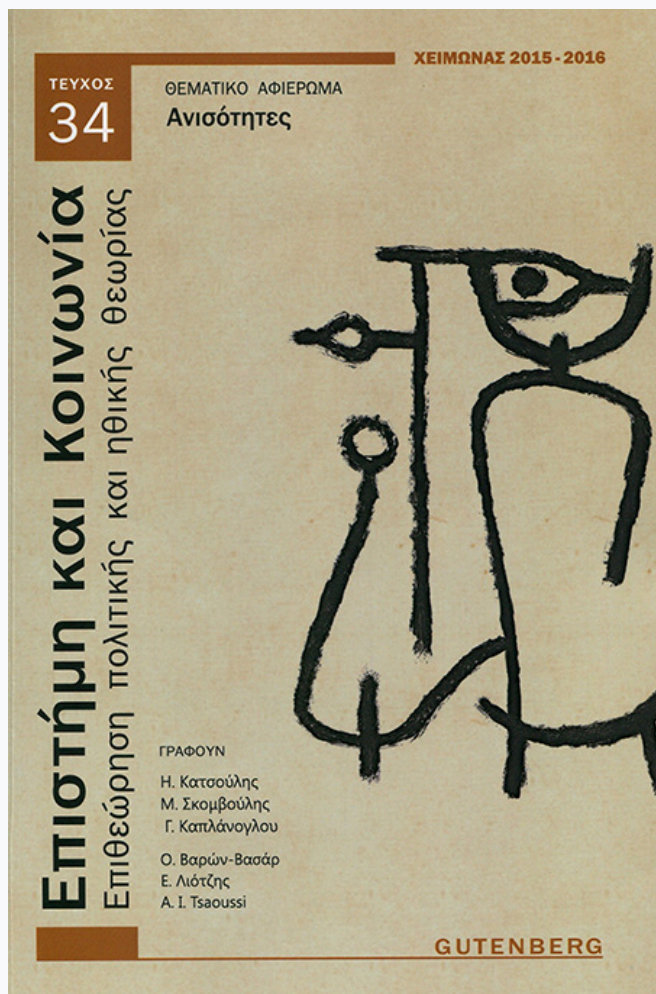

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 34 (2016)

Ανισότητες

Τάκης Σ. παππάς, Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα (Βίβιαν Σπυροπούλου)

Βίβιαν Σπυροπούλου

doi: [10.12681/sas.10256](https://doi.org/10.12681/sas.10256)

Copyright © 2016, Βίβιαν Σπυροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σπυροπούλου Β. (2016). Τάκης Σ. παππάς, Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα (Βίβιαν Σπυροπούλου). *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 34, 201–207. <https://doi.org/10.12681/sas.10256>

γιο της κρίσης στην Ευρωζώνη από το 2008 έως το 2015 το οποίο συνιστά χρήσιμο εργαλείο στη μελέτη της περιόδου.

Επικεντρώνοντας άλλοτε στις δημόσιες και ευρωπαϊκές πολιτικές, άλλοτε στην πολιτική διαδικασία και συμπεριφορά και άλλοτε στην επικοινωνία ο συλλογικός τόμος τέμνει διάφορα πεδία και γνωστικούς τομείς. Αξιοποιεί ευρύ φάσμα μεθοδολογικών εργαλείων των κοινωνικών και οικονομικών επιστημών κατά τη συλλογή πρωτογενών δεδομένων, ενώ επιχειρεί μια αξιόμαχη σύνθεση της βιβλιογραφίας και δευτερογενών δεδομένων που κωδικοποιούν παλαιότερα ερευνητικά ευρήματα. Αποφεύγοντας τη μονοσήμαντη αποτίμηση, προκρίνει

τη διεπιστημονικότητα στην κατανόηση της σύνθετης πραγματικότητας από την οποία προέκυψε και την οποία προκαλεί η κρίση. Ενώ οι μελέτες επιμέρους πτυχών της ελληνικής περίπτωσης εμβαθύνουν και εξειδικεύουν επιχειρήματα που δεν είχαν εμπειρικά αναλυθεί αρκούντως στη δημόσια και επιστημονική συζήτηση, η συγκριτική διάσταση επιτρέπει την υπέρβαση τόσο της ταυτολογικής ‘κρσιολογίας’, όσο και της παγίδας του ελληνικού εξαιρετισμού. Πρόκειται για μια σημαντική συνεισφορά στην κατανόηση της ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης και στην αποτίμηση των συνεπειών τους.

Λαμπρινή Ρόρη

Τάκης Σ. Παπάς, *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα*, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 2015, 284 σελ.

ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ οικονομικής ανάκαμψης για την Ελλάδα, όπως τα προέβλεπαν τα Μνημόνια, οι διπλές εκλογές του 2012, η αποευθυγράμμιση του ελληνικού κομματικού συστήματος καθώς και ο εκλογικός ‘όλεθρος’ του ΠΑΣΟΚ υπήρξαν σημαντικές παράμετροι που καθιστούν τη μελέτη της ελ-

ληνικής περίπτωσης ιδανικό πεδίο για την άσκηση της σύγχρονης έρευνας στην πολιτική επιστήμη. Το να ασχοληθεί κανείς με τη (σχετικά νέα) θεματολογία της κρίσης και τις αιτίες κατάρρευσης του ελληνικού κομματικού συστήματος είναι δύσκολο εγχείρημα, καθώς οι εξελίξεις στην πολιτική ζωή τα τελευταία πέντε χρόνια είναι τόσο γρήγορες και έντονες που δεν αφήνουν περιθώρια για αποστασιοποιημένη ανάλυση. Όταν μάλιστα κάποιος επι-

χειρεί να μελετήσει τη σχέση κράτους και κοινωνίας και ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο κομματικό σύστημα από τη σκοπιά του λαϊκισμού, η μελέτη γίνεται ακόμα δυσκολότερη.

Στο βιβλίο του *Λαϊκισμός και κρίση στην Ελλάδα* ο αναπληρωτής καθηγητής συγκριτικής πολιτικής στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας Τάκης Παππάς περιγράφει με γλαφυρό τρόπο την ιστορία της ελληνικής λαϊκιστικής δημοκρατίας, όπως την αποκαλεί, η οποία ξεκινά με τη Μεταπολίτευση και ειδικότερα από το 1981 και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία και φθάνει ως τις εκλογές της 17ης Ιουνίου 2012, χρονικό σημείο όπου σταματά η συγκεκριμένη μελέτη. *Τι 'πήγε στραβά' με την Ελλάδα;* Το ερώτημα αυτό αποτελεί την αρχή του μίτου της ανάλυσης του Παππά. Εστιάζοντας στον ρόλο των κοινωνικών δρώντων καθώς και των πολιτικών μηχανισμών η θέση που προτείνει ο συγγραφέας είναι πως κατά τη διάρκεια της μεταπολιτευτικής περιόδου (η οποία κατ' αυτόν έληξε με τις εκλογές του Ιουνίου του 2012 και την κατάρρευση του κομματικού συστήματος της χώρας εν μέσω οικονομικής κρίσης και κοινωνικής αναταραχής) η υπερβολικά απαιτητική και ολοένα πιο ατομικιστική ελληνική κοινωνία έφερε και διατήρησε στην εξουσία μια πο-

λιτική τάξη που υποσχόταν να ικανοποιεί 'ειδικά' συμφέροντα εις βάρος των φιλελεύθερων θεσμών και του κοινωνικού συνόλου.

Με κύριους άξονες ανάλυσης το ελληνικό κράτος και τον λαϊκισμό ο Παππάς περιγράφει τους πολιτικούς μηχανισμούς που οδήγησαν σε αυτή τη δυσμενή κοινωνικοπολιτική κατάσταση. Η έννοια του λαϊκισμού δεν παύει να εμφανίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως μια έννοια θολή, συγκεχυμένη και αρκετές φορές 'παραπλανητική'. Ο συγγραφέας επιλέγει με τους δικούς του όρους τον λαϊκισμό ως δημοκρατικό αντιφιλελευθερισμό [*democratic illiberalism*]. Το πλαίσιο της ελληνικής 'λαϊκιστικής δημοκρατίας' στην ανάλυση του Παππά συγκροτείται γύρω από δύο αιτιώδεις μηχανισμούς: ένα κράτος προσανατολισμένο να μοιράζει πολιτικές προσόδους πρακτικά σε όλη την κοινωνία και ένα κομματικό σύστημα δομημένο με τέτοιο τρόπο ώστε να εξασφαλίζει τη διανομή αυτών των προσόδων δημιουργώντας ένα παιχνίδι θετικού αθροίσματος.

Ο συγγραφέας δομεί με συστηματικό τρόπο τα μέρη του βιβλίου. Το πρώτο περιλαμβάνει μια λεπτομερή περιγραφή της 'λαϊκιστικής δημοκρατίας' μέσα από την εξιστόρηση των γεγονότων της Μεταπολίτευσης. Αναλύεται με ακρίβεια η αρχική προσπά-

θεια του Κωνσταντίνου Καραμανλή, μετά την πτώση της δικτατορίας και τη ‘βελοούδινη’ (ο όρος ανήκει στον Γιάννη Βούλγαρη) δημοκρατική μετάβαση, να εδραιώσει έναν ‘λελογισμένο’ πολιτικό φιλελευθερισμό στην Ελλάδα. Ο πυρήνας της διακυβέρνησης του Καραμανλή αποτελούνταν από τον σχεδιασμό ενός κεντρικού οικονομικού πλάνου που θα επέτρεπε στο κράτος να προάγει την ανάπτυξη κατά τα συμφέροντα του έθνους. Εντούτοις ο πολιτικός φιλελευθερισμός παρέμεινε ατελές πρόγραμμα. Η αποτυχία αυτή οφειλόταν στην άνοδο του ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου, ενός κατ’ όνομα σοσιαλιστικού κόμματος που ωστόσο παρουσιάστηκε ως η διαμετρική αντίθεση στον συντηρητικό δημοκρατικό φιλελευθερισμό του Καραμανλή. Ο Παπανδρέου πρότεινε μια ριζοσπαστική αλλαγή που στόχευε στην ακύρωση του φιλελεύθερου δημοκρατικού προγράμματος του Καραμανλή. Η ρητορεία του είχε ως θεμέλιο λίθο την αλλαγή, την εμφαση σε μια ενιαία πολιτική οντότητα —τον κυρίαρχο ‘λαό’ και την ανάδειξη των ‘μη προνομιούχων’ ως βασικό παίκτη του πολιτικού συστήματος και αντίπαλο δέος του ‘κατεστημένου’. Σύμφωνα με τον συγγραφέα ο Παπανδρέου ως ενσάρκωση του χαρισματικού λαϊκιστή ηγέτη ήταν ένας κατεξοχήν ‘παραμυθιάς’ και κατάφερε να

χτίσει με δημιουργικότητα τον πολιτικό του λόγο πάνω σε ένα αφήγημα που ασκούσε γοητεία ωθώντας έτσι τη μεταδικτατορική πολιτική σκηνή προς μια λαϊκιστική κατεύθυνση.

Σύμφωνα με την ανάλυση του Παππά με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία η δεκαετία του 1980 υπήρξε για την Ελλάδα μια περίοδος σημαντικής αναδιανομής εισοδήματος μέσω της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Ο συγγραφέας θεωρεί πως η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ έκανε χρήση τριών διαδικασιών για να πραγματοποιήσει την αναδιανομή των πόρων: την κατάληψη και υπαρπαγή του κράτους, τη στρέβλωση των θεσμών και την πολιτική πόλωση. Από το 1981 έως την παραίτηση του Γιώργου Παπανδρέου από την πρωθυπουργία το 2011 η Ελλάδα εξελίχθηκε σταδιακά σε μια λαϊκιστική δημοκρατία, ένα ιδιότυπο μάρφωμα δημοκρατίας στο οποίο τόσο το κυβερνών κόμμα όσο και το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης είναι αμφότερα λαϊκιστικά. Σύμφωνα με τον συγγραφέα οι ρίζες της σημερινής ελληνικής κρίσης βρίσκονται στο πολωμένο δικομματικό σύστημα και τις πρακτικές αναδιανομής κρατικών πόρων μέσω πελατειακών σχέσεων.

Αυτοί οι δύο πυλώνες αποτελούν και το αντικείμενο του δεύτερου μέρους του βιβλίου. Εδώ

περιγράφονται ενδελεχώς οι ιδιαίτερες της ελληνικής περίπτωσης σχετικά με τις κρατικές παροχές που αποκόμιζαν οι ψηφοφόροι από την εκάστοτε κυβέρνηση. Χρησιμοποιώντας ένα ευρύ και αξιόπιστο εμπειρικό υλικό ο Παππάς αναλύει τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες απολάμβαναν απλόχερα παροχές από την κυβέρνηση ως αντάλλαγμα για την ψήφο τους. Το σύστημα του πολυμένου δικομματισμού με τις σταθερές κυβερνήσεις βοηθούσε την ανατροφοδότηση και διαιώνιση μιας 'λαϊκιστικής δημοκρατίας', η οποία απομυζούσε παροχές από ένα υπερτροφικό κράτος προς άγρια ψηφοφόρων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο συγγραφέας, η ελληνική κοινωνία έγινε δέκτης τριών διαφορετικών τύπων κρατικών παροχών: πραγματικά εισοδήματα (μισθοί και συντάξεις) μέσω κλασικών πελατειακών διαδικασιών, προνομιακή προστασία απέναντι στους κινδύνους της αγοράς και ατιμωρησία απέναντι στον νόμο. Ο Παππάς επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα γιατί απέτυχαν οι μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα εξετάζοντας τρεις βασικούς τομείς της δημόσιας πολιτικής: την υγεία, το συνταξιοδοτικό και την παιδεία. Κάθε φορά που κάποιος πολιτικός προσπάθησε να εφαρμόσει μεταρρυθμίσεις με στόχο τον

εκσυγχρονισμό του κράτους, οι έλληνες ψηφοφόροι τον τιμωρούσαν και το πολιτικό σύστημα τον εξοστράκιζε. Χρησιμοποιώντας μια πολύ εύστοχη παρομοίωση ο συγγραφέας συμπυκνώνει τον τρόπο που η ελληνική κοινωνία αντιστάθηκε σθεναρά στις μεταρρυθμίσεις. Όπως αναφέρει: 'Με τον ίδιο τρόπο που οι λουδίτες κατέστρεφαν μηχανές κατά την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης στην Αγγλία, έτσι και η κοινωνία της σύγχρονης Ελλάδας επέλεξε την αντίσταση σε κάθε σοβαρή προσπάθεια για τη μεταρρύθμιση του κράτους και την απελευθέρωση της αγοράς, αφού για πολλά χρόνια είχε συνηθίσει να απομυζά κρατικά προνόμια και άλλες παροχές εις βάρος του ανοιχτού και αξιοκρατικού ανταγωνισμού'.

Το τρίτο μέρος του βιβλίου εστιάζει στην κρίση νομιμοποίησης που υπέστη το ελληνικό πολιτικό σύστημα και η οποία προκάλεσε την κατάρρευση των μεταπολιτευτικών σταθερών εξετάζοντάς τη μέσα από το πρίσμα της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Σύμφωνα με τον συγγραφέα η βαθιά κρίση νομιμοποίησης ήταν ο κύριος λόγος που οδήγησε το άλλοτε κραταιό σύστημα της λαϊκιστικής δημοκρατίας στην Ελλάδα σε κατάρρευση. Το φθινόπωρο του 2009 η χώρα βρισκόταν ήδη σε ύφεση

και αντιμετωπίζοντας τον κίνδυνο της εξόδου από την Ευρωζώνη κατέφυγε στην οικονομική στήριξη του ΔΝΤ. Ο Παππάς μέσω μιας διεισδυτικής και τεκμηριωμένης ανάλυσης περιγράφει τα γεγονότα που οδήγησαν τη χώρα στην οικονομική βοήθεια και την εφαρμογή των Μνημονίων. Ο κομματικός μετασχηματισμός που συντελέστηκε από ένα σύστημα δικομματισμού σε ένα σύστημα πολωμένου πολυκομματισμού υπήρξε το τελικό αποτέλεσμα μιας αλληλουχίας γεγονότων που ξεκίνησαν αρκετά πριν από την οικονομική κρίση. Η κοινωνική αναταραχή διακρίνεται σε δύο φάσεις: την εξέγερση κατά του κράτους (Δεκέμβριος 2008-Ιανουάριος 2009) και τις κοινωνικές αναταραχές (Μάιος 2010-Φεβρουάριος 2012).

Το τέταρτο μέρος και κατά τη γνώμη μας το πιο εύστοχα δομημένο επικεντρώνεται στη μεταβολή του ελληνικού κομματικού συστήματος, αναλύοντας τις διαστάσεις του κομματικού ανταγωνισμού, όπως διαμορφώθηκαν στις κρίσιμες εκλογές του 2012. Η κυριότερη εξέλιξη ήταν ότι το αναδυόμενο κομματικό σύστημα της χώρας εξέφραζε τις καινούργιες διαχωριστικές τομές που είχαν εμφανιστεί και αποτελούσαν πλέον τη νέα πραγματικότητα. Η οικονομική και πολιτισμική διαχωριστική τομή μνημονίου-αντι-

μνημονίου τέμνει κάθετα την παραδοσιακή πολιτική και ιδεολογική διαίρεση Αριστεράς-Δεξιάς, αναφέρει χαρακτηριστικά ο συγγραφέας. Εστιάζοντας στην ανάλυση της αντισυστημικής ψήφου στις διπλές εκλογές του 2012 διαπιστώνει ότι παρά τις διαφορές τους τόσο ο ΣΥΡΙΖΑ όσο και οι ΑΝΕΛ χρησιμοποιούν ρητορεία που θυμίζει έντονα τον πρώιμο λαϊκισμό του ΠΑΣΟΚ (και της ΝΔ), διακηρύσσοντας τη βούλησή τους για επιστροφή στην κατάσταση που προηγήθηκε της κρίσης και την αποκατάσταση του μεγάλου και σπάταλου κράτους. Για την κατανόηση του αποτελέσματος των εκλογών του 2012 ο Παππάς προτείνει να στραφούμε στις γνώσεις που μας προσφέρουν η γνωστική ψυχολογία και η συμπεριφορική οικονομική ανάλυση. Ωστόσο αυτό το τμήμα της ανάλυσης του παρουσιάζει ορισμένες αδυναμίες καθώς η επιλογή των δύο αυτών επιστημών, παρότι δεν είναι εσφαλμένη, δεν επεξηγεί επαρκώς τα εργαλεία που χρησιμοποιεί, ώστε να αναδειχθούν τα κίνητρα στις επιλογές των ψηφοφόρων. Εντούτοις ο συγγραφέας κλείνει το τέταρτο μέρος του βιβλίου του με μια εμπειρισταμένη και πρωτότυπη ενότητα. Η πρωτοτυπία έγκειται στο ότι —με σκοπό την κατανόηση της ψήφου των εκλογέων— συγκρίνει τον τρόπο ζωής τους πριν από την κρίση

με την εξέταση νευραλγικών τομέων της καθημερινότητας, όπως είναι η υγεία και οι συντάξεις: αυτό το εξαιρετικά χρήσιμο εμπειρικό υλικό του επιτρέπει την κατάρτιση πρωτότυπων πινάκων που απεικονίζουν την εξαθλίωση της Ελλάδας σε συγκριτική προοπτική.

Το πέμπτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου αφορά τα διδάγματα που έχει να προσφέρει η σύγχρονη Ελλάδα, ενώ συνεισφέρει συνάμα και ορισμένες κανονιστικές θεωρήσεις. Η βασική θέση του συγγραφέα επικεντρώνεται στο ότι 'η Ελλάδα απέτυχε διότι στη μεγάλη πολιτική και ιδεολογική μάχη που δόθηκε κατά τη Μεταπολίτευση ανάμεσα στον φιλελευθερισμό και τον λαϊκισμό, ο λαϊκισμός επικράτησε σχεδόν ολοκληρωτικά'. Η κρίση στη χώρα ήταν αποτέλεσμα του ιδιαίτερου συστήματος λαϊκιστικής δημοκρατίας μεταξύ κυβερνώντων και λαού. Ένα ιδιάζον και άγραφο 'συμβόλαιο' σύμφωνα με το οποίο ο λαός ωφελείται από τις παροχές της εκάστοτε κυβέρνησης σε ένα πλαίσιο αέναης εναλλαγής δύο κομμάτων στην εξουσία, χωρίς να υλοποιούνται μεταρρυθμίσεις. Γράφει ο Παππάς: '[...] εντολές και εντολοδόχοι ενεπλάκησαν σε ένα υψηλού επιπέδου παίγνιο συντονισμού με κοινό σκοπό την εκμετάλλευση του κράτους, αλλά με κάθε μία ομάδα να επιδιώκει τα δικά της

αποκλειστικά συμφέροντα —οι μεν εντολές την απομύζηση κρατικών πόρων, οι δε εντολοδόχοι τη διατήρηση της εξουσίας. Σε ένα τέτοιο πολιτικό σύστημα θα ήταν ειρωνικό —σχεδόν διαστροφικό— να περιμένει κανείς ότι οποιαδήποτε μεταρρύθμιση θα μπορούσε να ευδοκιμήσει'.

Πώς μπορεί να ξεφύγει η χώρα από τον τωρινό της φαύλο κύκλο; Ο Παππάς δίνει τέσσερις πιθανές απαντήσεις θεωρώντας πως η λύση για την παύση του φαύλου κύκλου της κρίσης θα έρθει μέσω της Ευρώπης και μιας συνειδητής επιδίωξης οικοδόμησης αποτελεσματικών φιλελεύθερων θεσμών και μιας φιλελεύθερης πολιτείας. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός εξάλλου, όπως επισημαίνει, παραμένει το ανολοκλήρωτο σχέδιο της Ελλάδας.

Προορισμένο αρχικά για το ξένο αναγνωστικό κοινό, αφού εκδόθηκε στα αγγλικά το 2014, το βιβλίο του Τάκη Παππά αποτελεί σημαντική συνεισφορά στη βιβλιογραφία της ελληνικής κρίσης. Η πολύ καλή μετάφραση του Πάρι Ασλανίδη βοηθά να μεταφερθεί στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό η ψύχραιμη ανάλυση του συγγραφέα. Ο Παππάς συλλέγει με μεθοδικότητα ευρύ υλικό, στο οποίο στηρίζει τις βασικές θέσεις του. Στα αδύναμα σημεία του βιβλίου συγκαταλέγεται η εμφανής απουσία μιας αναδρομής στην

υπάρχουσα ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία του λαϊκισμού καθώς και η παρουσίασή του περισσότερο ως επικοινωνιακού στυλ παρά ως ιδεολογικού χαρακτηριστικού. Ενώ είναι γεγονός πως και η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησαν λαϊκιστικό λεξιλόγιο, είναι θεμιτό να κατηγοριοποιηθούν ως κόμματα λαϊκιστικά από ιδεολογική σκοπιά; Σε ποιο βαθμό οι πελατειακές σχέσεις μπορούν να συνδεθούν με τον λαϊκισμό στην Ελλάδα; Τα ερωτήματα αυτά θα μπορούσαν να είχαν ερευνηθεί. Επιπλέον ο συγγραφέας δεν εξηγεί επαρκώς γιατί ο ΣΥΡΙΖΑ και οι ANEL εμφανίζονται με λαϊκιστική ρητορεία, όμοια με εκείνη του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ. Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμη η ανάλυση των εν λόγω κομμάτων από ιδεολογική σκοπιά με τη χρήση και την ενδεχόμενη αντιπαράβολή του επιχειρήματος του εθνικολαϊκισμού που εμφανίζεται στην τρέχουσα ελληνική βιβλιογραφία.

Παρά ταύτα η ανάλυση του Παππά είναι άκρως ενδιαφέρουσα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τον μετασχηματισμό του ελληνικού κομματικού συστήματος. Το βι-

βλίο είναι εξαιρετικά χρήσιμο στην επιστημονική κοινότητα καθώς τροφοδοτεί τη συζήτηση περί λαϊκισμού στην Ελλάδα της κρίσης και προσφέρει μια εμπειριστατωμένη ανάλυση σχετικά με το πώς διαμορφώθηκε το πολιτικό και κομματικό τοπίο την περίοδο 1974-2012. Επιπλέον απευθύνεται όχι μόνο στον εξειδικευμένο αναγνώστη αλλά και σε όποιον επιθυμεί να κατανοήσει το πλαίσιο της κρίσης στην Ελλάδα. Η σε ορισμένα σημεία σύνθετη γραφή και η συχνότητα ορισμένων επαναλήψεων (για παράδειγμα το ρήμα ήσαν) μπορεί να θεωρηθούν μικρές αδυναμίες του εγχειρήματος. Ο αναγνώστης όμως θα βρει ένα συγκροτημένο πλαίσιο σχετικά με τους προβληματισμούς για τις αιτίες της κρίσης στην Ελλάδα καθώς και μια ολοκληρωμένη πραγμάτευση του θέματος. Από δε την ανάλυση του Παππά προκύπτουν ασφαλώς και πολλά ζητήματα προς μελλοντική διερεύνηση —εκεί εξάλλου εντοπίζεται το επιτυχημένο αποτέλεσμα μιας μελέτης.

Βίβιαν Σπυροπούλου

